

تحلیلی بر تأثیر کاربری اراضی بر هویت بخشی به محله
(نمونه موردی: محله تلگرد شهر مشهد)

سید مهدی مداحی (استادیار معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، مؤسسه آموزش عالی خاوران، مشهد، ایران)

mahdimadahi@iust.ac.ir

سجاد میرزاآقائی (دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، مؤسسه آموزش عالی خاوران، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

sajjad.mirzaaghaei@gmail.com

امیررضا رضایی گرگانی (دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، مؤسسه آموزش عالی خاوران، مشهد، ایران)

amirreza_rezayee@yahoo.com

تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۱۱/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۰۵

صص ۱۶۵-۱۷۹

چکیده

امروزه کمبود عناصر هویت بخش در یک محله منجر به عدم ارتباط بین شهروندان، از بین رفتن تعاملات اجتماعی و در نهایت نیز منجر به از بین رفتن حس تعلق به محیط شهری می شود. این عناصر را بر اساس نوع می توان شامل عناصر کالبدی- عملکردی و معنایی به شمار آورد. بر این اساس مطالعه پیش رو سعی دارد تأثیر کاربری اراضی بر هویت بخشی به محله تلگرد واقع در منطقه ۴ شهرداری مشهد را مورد سنجش قرار دهد. این محله از گذشته به عنوان مرکز تولید جارو در شهر مشهد محسوب می شده است به گونه ای که ۱۵۰ کارگاه جاروبافی در این محدوده فعالیت داشته اند و کلیه نیازهای شهر را تأمین می کرده اند. روش مطالعه توصیفی- تحلیلی است و شیوه جمع آوری داده ها مبتنی بر پرسشنامه است. حجم نمونه با استفاده از نرم افزار G-Power و با توجه به جمعیت محله (۲۷۳۲۸ نفر)، ۳۷۷ نفر برآورد شده است. داده ها با نرم افزار SPSS و با استفاده از آزمون های خی دو، فریدمن، تائوبی کندال و پیرسون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته اند. این مطالعه نشان داد که عناصر هویت محله در شرایط فعلی از نظر ساکنین، کارگاه های جاروبافی و کاربری مذهبی (مسجد جوادالائمه) است به گونه ای که ارتباط معناداری میان حضور کارگاه های جاروبافی، حس تعلق و هویت به محله تلگرد وجود دارد. این در حالی است که تعداد این کارگاه ها در شرایط فعلی روبه کاهش است. این کارگاه ها امروزه نیز باعث تمایز محله، ایجاد اشتغال و عامل همبستگی اجتماعی در محله شده است. با این که کارگاه های جاروبافی بر طرف کننده نیاز شهر هستند ولی از نظر هویت بخشی فیزیکی نیازمند توجه بیشتر در برنامه ریزی های شهر و همچنین مرمت می باشند.

کلیدواژه ها: حس تعلق، کاربری اراضی، کارگاه های جارو بافی، محله تلگرد، هویت.

۱. مقدمه

۱.۱. طرح مسأله

شهر یک پدیده انسان‌ساخت است و ویژگی‌های متفاوتی از متغیرها و معرف‌های مشترک آن را از هم جدا می‌کند (بهزادفر و برین، ۱۳۸۷، ص. ۱۳). به عبارتی آنچه شهر را می‌سازد، ساختمان‌ها و پارک‌ها نیستند بلکه مردم خود شهرند که با تمام سلیقه‌ها و ویژگی‌های منحصر به فردشان و در حقیقت هویت شهری و شهروندیشان، شهر را می‌سازند. هویت بخشی از شخصیت وجودی هر انسان است که هویت فردی او را می‌سازد، مکانی است که فرد خود را با آن می‌شناسد و به دیگران می‌شناساند (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸، ص. ۵۷). در واقع هویت مکان، بخشی از هویت فردی تعریف می‌شود (هرناندز^۱ و همکاران، ۲۰۰۷، ص. ۳۱۰). بررسی‌ها نشان می‌دهد که روابط انسان‌ها با مکانی که در آن زندگی می‌کنند، بسیار پیچیده بوده و چنین رابطه‌ای عمیق‌تر از صرف بودن در آن مکان یا مواجهه با آن مکان است (وستر و هربر^۲، ۲۰۰۴، ص. ۱۱۱). هر فضایی با شدت و ضعف متفاوت واجد هویت است و هویت نهایی فضا، برآیند هویت‌های عملکردی، کالبدی، محیطی، فرهنگی و معنایی آن است (نصر و ماجدی، ۱۳۹۲، ص. ۲۷۱). نگاهی به نحوه ایجاد هویت‌های کالبدی در شهرها می‌تواند گامی در جهت شناخت ریشه بحران بی‌هویتی شهرها باشد به عبارتی دیگر هویت‌های شهری محصول کنش متقابل میان فرم و

فعالیت است که در طول زمان در نتیجه تأثیر مجموعه‌ای از عوامل محیطی و انسانی ایجاد می‌شود (اردشیری و معاریان، ۱۳۸۹، ص. ۲۲). می‌توان بیان کرد که تغییر در برخی از خصوصیات مکان، در هویت فرد اختلال ایجاد می‌کند (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۳۱). در گذشته نیز محله‌ها در شکل دهی و سازمان‌دهی امور شهری دارای جایگاه ویژه‌ای بوده‌اند و هر محله با ارائه خدمات روزمره مورد نیاز مردم و با ایجاد نمادهای محله‌ای موجب برقراری احساس تعلق و هویت بین ساکنان می‌گردید لذا شکل و ساختار ظاهری یک شهر علاوه بر ساختار طبیعی، توسط عناصر مصنوع نیز شکل می‌گیرد (بهزادفر و برین، ۱۳۸۷، ص. ۱۳). بنابراین برای شناخت هویت یک شهر باید مؤلفه‌های سازنده شخصیت آن را شناخت (بهزادفر، ۱۳۹۰، ص. ۵۴). در این راستا وجود کاربری خاص در یک محله می‌تواند به تشخیص یافتن محله کمک کند (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲۵).

محله تلگرد شهر مشهد که به‌عنوان یکی از محلات قدیمی شهر محسوب می‌شود در گذشته روستایی بوده است مملو از زمین‌های کشاورزی که بعدها در اثر توسعه شهر وارد محدوده شده و به شهر پیوسته است. این محله از گذشته به‌عنوان مرکز تولید جارو شناخته می‌شده است به طوری که ساختار محله ابتدا شامل کارگاه‌های جاروبافی بوده و اهالی روستا آن را اداره می‌کردند و نیازهای شهر را برطرف می‌نمودند، اما امروزه این ساختار با ورود مهاجرین افغانی تغییر پیدا کرده و کارگاه‌هایی که روزی محله با آن‌ها شناخته می‌شد، اکنون دچار نوسان‌ها و مشکلات

1. Hernandez
2. Wester and Herber

تأییدی، پنج مفهوم زیربنایی ارتباطی عاطفی، هویت مکان، وابستگی به محل، ریشه دار بودن و درک خانه به عنوان محاسبه برای اندازه گیری ضریب پذیری محل به محیط خانه، تأیید شد.

جیفورد و اسکال^۳ (۲۰۱۷) به بررسی تجارب و مزایای روان شناختی تعلق مکانی پرداخته است. در این پژوهش، ۱۳ دسته بندی (آسایش و امنیت، تعلق مکانی، خاطرات، آزادی و...) مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین تغییرات در مزایای گزارش شده به عنوان تابع نوع مکان، مقیاس جغرافیایی و ویژگی های جمعیت شناختی بررسی شده اند. این مطالعه بینش های اکتشافی را در مورد مزایای روان شناختی بالقوه تعلق مکان ارائه داده است.

دارن کلارک^۴ (۲۰۱۸) در مقاله ای تحت عنوان حس تعلق مکان، اختلال و انطباق تحول پذیری، با بررسی روابط بین احساس تعلق و معنای نمادین مکان، پاسخ تفصیلی به محل حفاظت و پاسخ به اختلال در مکانی که برای مدیریت ریسک پیش بینی شده بود، می پردازد و در نهایت فرآیندهای دولت را ارزیابی می کند. نتایج نشان می دهد که احساس تعلق به مکان در افرادی که فرایندهای اداری و دولتی را ناکافی می دانند قوی تر می شود و مشخص شد که تجربه سیل برافزایش خطر سیل و حمایت از دفاع در برابر خطر سیل تأثیر ندارد.

یوجنگ^۵ و همکاران (۲۰۱۸) در مقاله ای، به بررسی ارتباط بین تعلق مکان و تعامل اجتماعی در فضاهای عمومی در مرکز شهر کوالالمپور پرداخته اند.

فراوانی شده است. توجه به مسائل و دغدغه های جاروباف های محله تلگرد به عنوان صاحبان یکی از صنایع مهم دستی شهر که امروزه بیش از ۵۰ کارگاه جاروبافی را در خود جای داده است، از جمله نکاتی است که باید برای شناسایی هویت خاص این محدوده بیشتر به آن توجه شود. هدف تحقیق حاضر تحلیل تأثیر کاربری اراضی بر هویت بخشی به محله تلگرد شهر مشهد است. از این رو سؤال های تحقیق نیز به شرح زیر است:

- کاربری اراضی چه رابطه ای با میزان هویت بخشی به محله تلگرد دارد؟
- چه کاربری اراضی بیشترین تأثیر گذاری بر هویت محله تلگرد را دارد؟

۲.۱. پیشینه تحقیق و مبانی نظری

هاشم نژاد^۱ و همکاران (۲۰۱۲) در مقاله ای با عنوان حس مکان و تعلق مکانی، حس مکان و تعلق مکانی را تعریف و عوامل تأثیرگذار بر آنها را توضیح داده و به تعریف جامعی دست یافته است و در نهایت با مقایسه آنها روابطشان را مشخص می کنند. واضح است که به عنوان درک افراد درباره ویژگی های مکان (کالبد، عملکرد و معنا)، حس مکان شخص افزایش می یابد.

چوی^۲ و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله ای تحت عنوان توسعه یک روش اندازه گیری برای تعلق مکانی و تأیید آن با میزان رضایت از مسکن، به بررسی رضایت دانشجویان دانشگاه ها درباره خانه هایشان پرداخته است. با توجه به نتایج تجزیه و تحلیل عوامل

3. Scannell and Gifford
4. Darren Clarke
5. Ujang

1. Hashemnezhad
2. Choi

فرد از فرد، گروه از گروه، اهلیتی از اهلیتی دیگر و یا فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود (دویران و کریمی نژاد، ۱۳۹۱، ص. ۸۳) و حاصل احساسات ذهنی از وجود هرروزه او و ارتباط‌های گسترده اجتماعی است که نیازمند مکانی برای شکل‌گیری است (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۰، ص. ۱۲). اما با توجه به عینیت و ذهنیت تضمینی وجود ندارد که آنچه یکبار هویت‌مند تشخیص داده شد، همواره و در درازمدت نیز چنین باقی بماند پس هویت در روند دائم این‌همانی و تطبیق معنا می‌یابد و بیش از آن‌که مفهومی صلب و ایستا با ویژگی‌های یک محصول باشد، واجد پویایی و دارای خصلت فرآیندی است (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۰، ص. ۸۱). از طرفی هویت، غیرقابل اشتراک با دیگران است. به‌عبارت‌دیگر، این مفهوم پویا و جاری در زمان به ماهیت‌های مستقل از هم تعلق دارد (آتشین بار، ۱۳۸۸، ص. ۴۷). در جدول شماره یک، معنای لغوی هویت در لغت‌نامه‌ها و فرهنگ‌های فارسی و انگلیسی موردبررسی قرار گرفته است:

در این پژوهش با استفاده از مصاحبه‌های صورت گرفته با کاربران شهری، نویسندگان فضاهای فاقد تعاملات اجتماعی در مرکز شهر کوالالمپور را کشف کردند. همچنین نویسندگان ادعا می‌کنند که فضاهای عمومی، قوی‌تر و اجتماعی‌تر به نظر می‌رسند وقتی که برای کاربران تنوع فرهنگی احیا شود.

در این مقاله با توجه به قدمت محله تلگرد و روند روبه کاهش تعداد کارگاه‌های جاروبافی در این محله مؤلفه‌های هویت‌بخش مصنوع نظیر شاخص‌های کانونی، نقطه‌ای و خطی و همچنین عناصر شاخص محله مورد ارزیابی قرار گرفته است.

۲. ۱. ۱. مفهوم هویت

هویت کلمه‌ای عربی، به معنای تشخیص است که کیستی فرد و جامعه را از دیگران متمایز می‌سازد (چنگیزی و احمدیان، ۱۳۹۲، ص. ۵۴). هویت مفهومی است که ریشه در فرهنگ دارد جنکینز بر این اعتقاد است که هویت فردی بر تفاوت‌ها تأکید دارد و هویت جمعی بر شباهت‌ها (غراب، ۱۳۹۰، ص. ۱۰). هویت اصطلاحاً مجموعه‌ای از علائم، آثار مادی، زیستی، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی

جدول ۱. مفهوم هویت

تعریف هویت	لغت‌نامه و فرهنگ‌ها
ذات، شخصیت، حقیقت چیز، آنچه موجب شناسایی شخص باشد	معین
تشخص، حقیقت جزئی، اشارت به مرتبه احدیت و لاهوت	دهخدا
هستی، حقیقت شی یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری وی باشد	عمید
واقعیت شخص یا چیزی، یگانگی، فردیت، شرایط شناخته شدن در احساسات	آکسفورد ^۱

1. Oxford

فرهنگ و سنت او دارد (بهزادفر، ۱۳۹۰، ص. ۲۲). به عبارت دیگر، لازمه تشخیص هویت شیء، واحد بودن آن است (میرمقتدایی و طالبی، ۱۳۸۵، ص. ۱۹). وقتی تعلق به مکان رشد می‌کند، افراد شروع به تعریف کردن خود با مکان در دو مقیاس می‌کنند. در مقیاس بزرگ‌تر (ملیت، منطقه، شهر) و در مقیاس کوچک‌تر (محله، خانه) (پوردیپیمی و نورتقانی، ۱۳۹۲، ص. ۴).

۲. ۱. ۳. عوامل هویت بخش و تشخیص محله

هویت شهری زمانی معنادار خواهد بود که تبلور عینی در فیزیک شهر داشته و در واقع کالبد بیرونی و فیزیک شهر نمادی از هویت شهری باشد (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸، ص. ۵۸). مؤلفه‌های شخصیت یک شهر، همانند مؤلفه‌های شخصیتی انسان دارای دو بعد عینی و ذهنی است که می‌تواند از طریق سه محیط طبیعی، مصنوع و انسانی از همدیگر تفکیک گردند (بهزادفر، ۱۳۹۰، ص. ۵۴). همچنین می‌توان زمان را به‌عنوان یکی از عوامل هویت‌ساز در نظر گرفت. زمان، شرح و تبیین مکانی را در ارتباط با تحول آن‌ها در طول زمان می‌سنجد (شکویی، ۱۳۸۵، ص. ۹۹). امروزه محله‌های شهری با ساختارهای کالبدی، اقتصادی و اجتماعی خاص خود، مکان‌های متمایزی در دل شهرها تشکیل داده است (رضویان و همکاران، ۱۳۹۳، ص. ۲۸). انسان گرایش دارد اشیائی را درک کند که مخالف با زمینه موجود است (حبیب و همکاران، ۱۳۸۷، ص. ۱۸).

آموس راپاپورت^۱ (۱۹۸۱) معتقد است که انسان با سکنی گزیدن هویت خود را تثبیت می‌کند. مفهوم هویت در جوامع سنتی و در صورت‌بندی یا رخساره اجتماعی - فرهنگی موسوم به سنت، مبین تجلی و تحقق کار ویژه‌ها و نقش اجتماعی - فرهنگی از پیش تعیین شده بود (نوذری، ۱۳۸۵، ص. ۱۳۲). بنابراین هویت برای انسان سنتی باوری است که به مدد ایمان به غیب شکل می‌گیرد و سازنده و پردازنده پندار، کردار و رفتار اوست (جوادی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۱۴۲).

۲. ۱. ۲. هویت شهر

هویت و شخصیت هر شهر زمانی معنا پیدا می‌کند که شاخص‌های خاص شهر نمود یابد. شاخص‌هایی که ریشه در مکان و زمان دارند و با سنت، عقاید و به طور کلی با دانش و فرهنگ آن جامعه پیوسته‌اند. شرایط مکانی نیز اعم از محیط طبیعی و ساختار فرهنگی - اجتماعی به هر شهری چهره هویتی متفاوت از دیگر شهرها می‌دهد و در نهایت آن شهر مکانی از تبلور فرهنگ و تمدن آن منطقه می‌شود (شامعی و پوراحمد، ۱۳۹۳، ص. ۱۳۹۲). فرایند تشخیص هویت، فرایندی است قیاسی بین عینیتی موجود با داده‌هایی از آن در ذهن هر ابژه یا هر فضا با آن‌که یک موجودیت خارجی مستقل است ولی در فرایند ادراک، تبدیل به یک پدیده ذهنی می‌شود، لذا تشخیص هویت در واقع نوعی ارزش‌گذاری یا تعیین کیفیت است که ارتباط کامل با اندوخته‌های ذهنی فرد از تجربیات مستقیم تا

جدول ۲. مؤلفه‌های هویت بخش شهری

مؤلفه‌های مصنوع	مؤلفه‌های طبیعی	مؤلفه‌های انسانی
- منظر عمومی (کلیت فرم شهر) - شاخص‌های کانونی و نقطه‌ای (میدان‌ها، دروازه‌ها، پارک‌ها و نظیر این‌ها) - شاخص‌های خطی - نقطه‌ای تاریخی و کالبدی (بازارها، کاخ‌ها و نظیر این‌ها) - عناصر خطی - ساختاری شاخص (خیابان‌های اصلی ساخت شهر) - تک بناهای شاخص شهری - توده‌ها، حوزه‌ها و فضاهای شاخص شهری (محللات قدیمی شهر قدیم، مجموعه ساختمان‌های مسکونی و نظیر این‌ها)	- جایگاه کلی طبیعی (طول و عرض جغرافیایی) - مؤلفه‌های ساختاری (توپوگرافی، هیدروگرافی و شاخص‌های وابسته) - مؤلفه‌های ساختاری طبیعی (رودها، دره‌ها) - مؤلفه‌های حوزهای و ساختی طبیعی (تنوع خاک، پوشش گیاهی و سرریز حوضه‌ها) - مؤلفه‌های نقطه‌ای (چشمه‌ها، تپه‌ها) - مؤلفه‌های نقطه‌ای - خطی (مسیر آب)	- آداب و رسوم - اعتقادات، سیره و روش زندگی - لهجه و زبان

مأخذ: (نگارندگان برگرفته از بهزادفر، ۱۳۹۰ص. ۵۷-۵۹)

۱.۲.۴. ارتباط هویت و ایجاد خاطره

محلّه نیز از نظر زیبایی با داشتن ویژگی‌های مشخص یا عمر و سن توسعه تعریف می‌شوند (بارتون^۱، ۲۰۰۳، ص. ۱۶). یکی از مؤثرترین عوامل در برخورداری یک محلّه از تشخیص، این است که بتوان به دقت آن را مورد اشاره قرار داد؛ به طوری که با سایر محللات شهر اشتباه گرفته نشود. نام محلّه نیز زمانی معنی پیدا می‌کند که به نوعی با محل استقرار یا پیشینه آن، تناسب داشته باشد (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۰، ص. ۲۱۹). همچنین آنچه بیش از نام‌ها در تداعی محلّه به طور متمایز از سایر محللات نقش دارد، عواملی است که محلّه به واسطه آن‌ها معروف گردیده است (همان، ص. ۲۲۱). بنابراین، هویت قسمتی از شیئی است که تشخیص هویت نامیده شده و شامل دو بخش: ایجاد خاطره و تداعی

در شخص و دیگری تشخیص و استقلال از شخص

است (نقی زاده، ۱۳۹۲، ص. ۶۵).

۱.۲.۵. رابطه کاربری و هویت محلّه

انجام فعالیت‌های خاص در یک محلّه، امکان بالقوه قدرتمندی برای تشخیص یافتن آن است، مشروط بر آن که این فعالیت‌ها چنان استمرار داشته باشند که در تصویر ذهنی افراد از محلّه مذکور حک گردند همچنین وجود یک کاربری خاص در یک محلّه به طوری که برای ساکنان شهر شناخته شده باشد، می‌تواند به تشخیص یافتن محلّه مذکور کمک نماید (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲۱، ۲۲۵). ظاهر فیزیکی، فعالیت‌ها و معانی، مواد خام هویت مکان‌ها هستند (کاشی و بنیادی، ۱۳۹۲، ص. ۴۷). یان گهل^۲ (۱۹۸۷) فعالیت‌های شهری را با سه دسته عمده فعالیت‌های انتخابی یا تفریحی، اجتماعی و اجباری دسته‌بندی می‌کند که فعالیت‌های اجباری شامل:

1. Barton

2. Gehl

آماري از نرم‌افزار اس‌پی‌اس‌اس^۳ و از جی‌آی‌اس^۴ نیز جهت نمایش داده‌ها مکانی استفاده شده است.

۲.۲. متغیرها و شاخص‌های پژوهش

جهت تحلیل تأثیر کاربری اراضی، بر هویت‌بخشی به محله تلگرد با توجه به مؤلفه‌های هویت‌بخش، از مؤلفه‌های مصنوع استفاده شده است که عبارت انداز: فضاهای شاخص شهری، محله قدیمی، شاخص‌های کانونی، خطی و نقطه‌ای و همچنین تک بناهای شاخص و کاربری‌های محله تلگرد.

۳.۲. قلمرو جغرافیایی پژوهش

محدوده مورد مطالعه، محله تلگرد^۵، واقع در ناحیه ۲ منطقه شهرداری مشهد است و جمعیت محله در سال ۱۳۹۵ برابر با ۲۷۳۲۸ نفر بوده است. جهت بررسی محیط تاریخی محدوده با استفاده از مصاحبه با ساکنان قدیمی محله مشخص گردید که هسته اولیه این محله، در گذشته روستایی بنام تلگرد بوده که حدود قبل از سال ۱۳۰۰ در حومه شهر واقع بوده است و با گذشت زمان به محدوده قانونی شهر پیوسته است. ساختار جمعیتی محله تلگرد را در گذشته فقط جاروبافان و کشاورزان تشکیل می‌دادند و بعد از مدتی جاروبافان تصمیم گرفتند که خانه و زندگی خود را به کوچه جاروبافان (خیابان صاحب‌دلان) منتقل کنند. این محله، محله‌ای بومی محسوب می‌شد؛ که بعدها همین ساختار هم با ورود خانواده‌های غیربومی و مهاجرین تغییر کرد. (شکل ۱)

کارکردهای شغلی و فعالیت‌های اقتصادی است که می‌تواند به‌عنوان شاخص هویت‌بخش به فضای شهری و محله‌ها مطرح شوند (جوادی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۱۵۴). همچنین نشانه‌ها به‌جهدی از هویت شهر اشاره دارند که می‌توان آن را معادل هویت ظاهری و طبیعی انسان قلمداد نمود (نقی زاده، ۱۳۸۶، ص. ۳۵۳). می‌توان نشانه‌ها را اطلاعاتی دانست که حس بینایی انسان از محیط دریافت می‌نماید و این دریافت‌ها بر ادراک او از محیط تأثیر دارند (سرایی و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۳۰).

۲. روش‌شناسی پژوهش

۲.۱. روش پژوهش

روش تحقیق به‌کاررفته در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و روش جمع‌آوری داده‌ها نیز از طریق مطالعات منابع کتابخانه‌ای و اسنادی بوده است. همچنین از دیگر روش‌های جمع‌آوری داده‌ها؛ برداشت میدانی، مصاحبه با ساکنین ناتوان (کهنسال و بی‌سواد) محله تلگرد مشهد و تکمیل پرسشنامه است. روش انتخاب نمونه‌ها به‌صورت تصادفی و همچنین با توجه به جامعه آماری محله (۲۳۹۶۴ نفر)، حجم نمونه با استفاده از نرم‌افزار جی - پاور^۱، ۳۷۷ نفر برآورد شده است. پایایی سؤال‌های پرسشنامه نیز با استفاده از آلفای کرونباخ (۰.۸۳۵) مورد تأیید قرار گرفته است. جهت تشکیل بانک داده‌ها از نرم‌افزار اکسل^۲ و جهت تجزیه و تحلیل داده‌های

3. SPSS
4. GIS
5. Telgerd

1. G-power
2. Excel

نمودار ۱. شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق

شکل ۱. موقعیت محدوده مورد مطالعه محله تلگرد

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

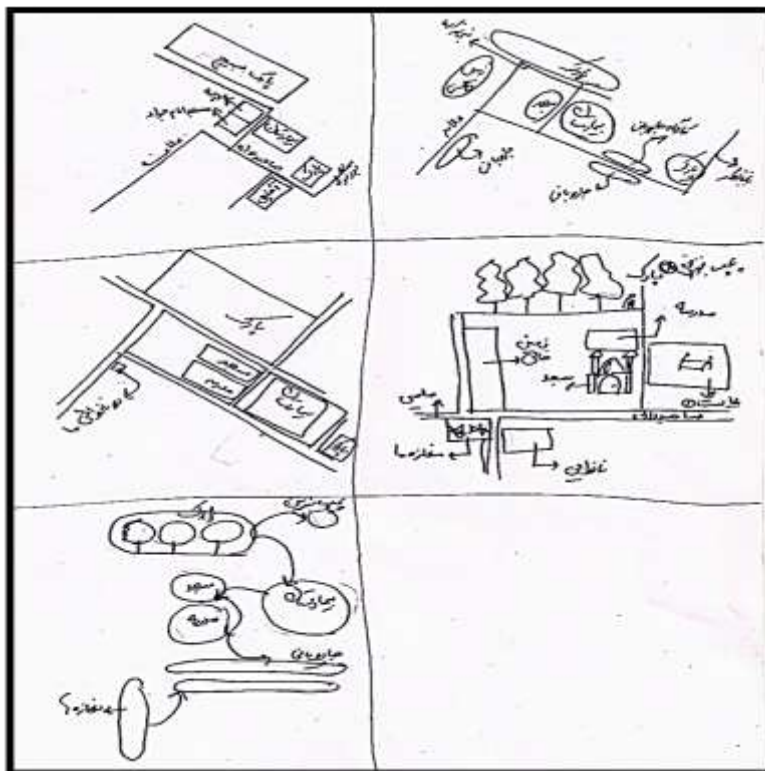
۳. یافته‌های پژوهش

۳.۱. عناصر شاخص محله

مطابق مصاحبه آگاهانه صورت گرفته با برخی از ساکنین محله تلگرد که به صورت تصادفی انتخاب شدند، مسجد جوادالائمه، بیمارستان ۲۲ بهمن، کارگاه‌های جاروبافی، بوستان‌های بسیج و گلشور، مدرسه و مجتمع ورزشی امام خمینی (ره) به عنوان عناصر شاخص محله تلگرد محسوب می‌شوند. در

شکل شماره (۲)، از آن‌ها خواسته شده است تا تصویری که از محله خود در ذهن دارند، را ترسیم کنند. در این راستا عناصر شاخص و تصویر ذهنی بیشتر ساکنین به مدرسه، بوستان‌ها، مسجد، بیمارستان و کارگاه‌های جاروبافی بوده است. همچنین در شکل شماره (۳)، موقعیت عناصر شاخص محله تلگرد نشان داده شده است.

شکل ۲. عناصر شاخص و تصویر ذهنی از نظر ساکنان محله تلگرد
 مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

شکل ۳. عناصر شاخص محله تلگرد
 مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

۲.۳. بررسی مکان‌های خاطره‌انگیزی و

هویت‌بخش در محله تلگرد

جدول شماره (۳)، بیانگر مکان‌های خاطره‌انگیز محله تلگرد از نظر ساکنین است. همان‌طور که این جدول نشان می‌دهد کارگاه‌های جاروبافی بیشترین جایگاه را در شکل‌گیری خاطره از محدوده به خود

اختصاص داده است. همچنین خاطره‌انگیزی بیمارستان ۲۲ بهمن که در سال ۱۳۷۷، توسط خیرین احداث شد دارای ۱۴/۹ درصد و مسجد جوادالائمه نیز که پیش‌ازین توسط خیرین احداث شده است، دارای ۱۸/۳ درصد است.

جدول ۳. مکان‌های خاطره‌انگیزی و عوامل هویت‌بخش محله تلگرد

مکان‌های با اهمیت	بوستان بسج	بوستان گلشور	بیمارستان ۲۲ بهمن	مجمع ورزشی امام خمینی	کارگاه‌های جاروبافی	مسجد جوادالائمه	مجموع	هویت بخش	
								تعداد	درصد
	۱۶	۴۳	۵۶	۱۲	۱۸۱	۶۹	۳۷۷	تعداد	هویت بخش
	۴/۲	۱۱/۴	۱۴/۹	۳/۲	۴۸	۱۸/۳	۱۰۰	درصد	بخش
	۱۹	۳۰	۸۹	۲۳	۱۳۸	۷۸	۳۷۷	تعداد	خاطره انگیزی
	۵	۸	۲۳/۶	۶/۱	۳۶/۶	۲۰/۷	۱۰۰	درصد	انگیزی

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

بنا بر مصاحبه‌های صورت گرفته در گذشته بیش از ۱۵۰ کارگاه جاروبافی در این محله فعال بود که امروزه بیشتر این کارگاه‌ها به دلیل مشکلات اقتصادی و نبود مهارت کافی در جوانان تغییر شغل داده‌اند و بیشتر آن‌ها توسط مهاجرین افغانستانی فعال هستند.

در جدول شماره (۴)، میزان رضایت ساکنین از تعطیلی کارگاه‌های جاروبافی مشخص شده است؛ که حدود ۶۵ درصد از ساکنین از تعطیلی کارگاه‌ها ناراضی هستند.

جدول ۴. میزان رضایت از تعطیلی کارگاه‌های جاروبافی

میزان رضایت از تعطیلی کارگاه‌های جاروبافی	تعداد	درصد
بلی	۱۳۰	۳۴/۵
خیر	۲۴۷	۶۵/۵
مجموع	۳۷۷	۱۰۰

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

همچنین رابطه بین مکان‌های خاطره‌انگیزی و عدم رضایت از تعطیلی کارگاه‌های جاروبافی با استفاده از آزمون خی دو^۱ در جدول شماره (۵)، نشان داده شده است؛ که رابطه معناداری بین این دو گویه وجود دارد.

1. Chi-square

جدول ۵. رابطه مکان‌های خاطره‌انگیز محله تلگرد با عدم رضایت از تعطیلی کارگاه‌ها

معناداری	سطح تعریف	آزمون
۰/۰۰۰	۵	آزمون خی دو

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

شکل ۴. جارو بافی‌های واقع در ابتدای خیابان صاحب دلان محله تلگرد

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

۳.۳. رتبه‌بندی کاربری‌ها

جهت رتبه‌بندی کاربری‌های هویت‌بخش به محله تلگرد، از آزمون فریدمن استفاده شده است. محاسبات آماری صورت گرفته در این خصوص نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین کاربری‌ها و میزان رتبه کسب شده توسط آن‌ها از سوی ساکنین وجود دارد. مقدار مجذور کای به دست آمده برابر با ۹۶۴ می‌باشد که در سطح خطای کمتر از ۵ درصد معنی‌دار است.

بررسی رتبه و جایگاه عناصر و کاربری‌های هویت بخش نیز نشان می‌دهد که پایین‌ترین کاربری هویت‌بخش مربوط به مجتمع ورزشی امام خمینی و بوستان گلشور است و بالاترین رتبه نیز به کارگاه‌های جاروبافی و مسجد جوادالائمه اختصاص دارد. رتبه‌بندی کاربری‌ها در جدول شماره (۶) نشان داده شده است.

جدول ۶. رتبه‌بندی کاربری‌های هویت‌بخش محله تلگرد

میانگین رتبه	کاربری
۲/۱۰	مجتمع ورزشی امام خمینی
۲/۷۰	بوستان گلشور
۳/۱۶	بیمارستان ۲۲ بهمن
۳/۴۴	بوستان بسیج
۴/۳۶	مسجد جوادالائمه
۵/۲۵	کارگاه‌های جاروبافی

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

تداعی کننده خاطرات است. امروزه بحران هویت شهری به وضوح احساس می‌گردد. شهرها و فضاهای شهری در گذشته دارای هویت خاص خود بوده‌اند؛ ولی شهرها و محله‌های امروزی جز مجموعه‌ای از ساختمان‌ها و خیابان‌ها نیستند. نبود هویت منجر به عدم ارتباط بین شهروندان و از بین رفتن تعاملات اجتماعی می‌گردد و باعث می‌شود تا ساکنان خود را متعلق به محله ندانند و در نتیجه حس تعلق آنان کاهش پیدا می‌کند و نسبت به محله خود بی‌تفاوت می‌شوند. محله‌ها، بنیادی‌ترین عنصر شهری و حلقه میانجی، میان شهر و شهروندان به شمار می‌روند و نخستین ارتباط شهروندان با محله از طریق اجزاء محله به وقوع می‌پیوندد. لذا تشخیص اجزاء محله برای اهالی محله معنا و ضرورت دارد. در این راستا کاربری زمین شامل زمان، مکان و مردم است که می‌تواند باعث شناسایی و خوانایی یک محله گردد. بنابراین در این مقاله سعی شده است تا تأثیر کاربری اراضی بر هویت بخشی به محله تلگرد مورد تحلیل قرار گیرد.

هر محله دارای اجزاء و نظام‌های مختص به خود است که محله با آنها توصیف می‌شود و هویت آن را تعیین می‌نماید. محله تلگرد واقع در منطقه ۴ شهرداری مشهد نیز از محله‌های قدیمی شهر محسوب می‌شود؛ با مصاحبه از ساکنین محله و شناسایی عناصر شاخص و شاخص‌های خطی و نقطه‌ای به‌عنوان مؤلفه‌های مصنوع هویت‌بخش در محله، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. از دیرباز این محله، شامل کارگاه‌های جاروبافی بوده است که کشاورزان و روستائیان، آن را اداره می‌کردند و به

در جدول شماره (۷)، میزان حس تعلق ساکنین به عناصر شاخص محله مشخص شده است. نتایج حاصل از آزمون تائو بی کندال^۱ نشان می‌دهد که بین حس تعلق به محله و کارگاه‌های جاروبافی و همچنین مسجد جوادالائمه ارتباط معناداری وجود دارد.

حس تعلق خاطر ساکنین محله تلگرد با توجه به آزمون کندال، ابتدا به کارگاه‌های جاروبافی با ارزش (۰/۹۰۶) تعلق دارد و سپس به مسجد جوادالائمه (۰/۸۹۲) که هر دو جزئی از مهم‌ترین کاربری‌های محله تلگرد است لذا بیشترین حس تعلق به محله، مختص کاربری‌های محلی، خصوصاً کارگاه‌های جاروبافی است.

جدول ۷. میزان حس تعلق به کارگاه‌های جاروبافی و مسجد جوادالائمه در محله تلگرد

نوع آزمون		آزمون تائو بی کندال		آزمون پیرسون	
گویه	ارزش	سطح معناداری	ارزش	سطح معناداری	
کارگاه جاروبافی	۰/۹۰۶	۰/۰۰۰	۰/۹۴۲	۰/۰۰۰	
مسجد جوادالائمه	۰/۸۹۲	۰/۰۰۱	۰/۸۵۶	۰/۰۱۱	

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به این‌که هویت یک شهر به طور تدریجی شکل می‌گیرد و در طول زمان در حال تغییر است؛ می‌توان آن را به بعد زمان و مکان تقسیم کرد به طوری که در مکان هویت تجسم یافته و زمان نیز

1. Kendall's tau-b

وابسته به جاروبافان بوده است. ولی امروزه این هویت بخشی دچار مشکلاتی است که منجر به کمرنگ شدن این امر شده است، به طوری که بیشتر ساکنین تلگرد از تعطیلی این کارگاه‌ها ناراضی هستند. با توجه به این که یکی از دلایل تعطیلی کارگاه‌های جاروبافی مشکلات اقتصادی است، کاهش مالیات و عوارض شهری برای کارگاه‌های جاروبافی و همچنین جذب گردشگر جهت بازدید می‌تواند به حفظ و ماندگاری این فعالیت‌ها کمک کند. مهارت‌های این فعالیت نیز رابطه مستقیمی با ماندگاری این کارگاه‌ها دارد. به لحاظ معنایی با توجه به این که ساختار جمعیتی محله تلگرد در گذشته از جاروبافان و کشاورزان تشکیل شده بود بنابراین حفظ کوچه جاروبافان و نام‌گذاری خیابان به این اسم نیز می‌تواند به حس تعلق ساکنان کمک کند. توجه به بعد فیزیکی کارگاه‌های جاروبافی جهت مرمت و زیباسازی آن‌ها متناسب با هویتشان موجب بهبود کیفیت و همچنین ایجاد تخصص در محله می‌گردد.

نیازهای شهر پاسخ می‌دادند و با ایجاد نمادهای محله‌ای موجب برقراری حس تعلق و هویت بین ساکنان می‌گردید و حتی امروزه نیز محله با کارگاه‌های جاروبافی شناخته می‌شود. مطابق آزمون‌های آماری و همبستگی صورت گرفته، مشخص شد که کاربری اراضی رابطه معنادار و مستقیمی با هویت بخشی و ارتقا هویت محله دارد. با توجه به این که کاربری‌های غیرمسکونی متفاوت با زمینه مسکونی محله هستند، به آسانی خودنمایی می‌کنند و خود را به محیط اطراف می‌شناساند همچنین تجمع برخی کارگاه‌های جاروبافی در کنار یکدیگر، موجب ایجاد گره در سطح محله شده و به تمایز اجزا محله کمک می‌نماید. با استفاده از آزمون فریدمن، کاربری‌های شاخص محله رتبه‌بندی شدند که کارگاه‌های جاروبافی با ارزش (۵/۲۵) به عنوان عملکرد شهری و مسجد جوادالائمه به عنوان عملکرد محله‌ای با ارزش (۴/۳۶) بیشترین هویت بخشی را به خود اختصاص داده‌اند بنابراین هویت محله تلگرد

کتاب‌نامه

۱. اردشیری، م.، معماریان، غ.ح. (۱۳۸۹). *هویت شهری شیراز*. شیراز: انتشارات نوید شیراز.
۲. آتشین بار، م. (۱۳۸۸). *تداوم هویت در منظر شهری*. *باغ نظر*، ۶ (۱۲)، ۴۵-۵۶.
۳. بهزادفر، م. (۱۳۹۰). *هویت شهر، نگاهی به هویت شهر تهران*. تهران: مؤسسه نشر شهر.
۴. بهزادفر، م.، برین، ع. (۱۳۸۷). *ساماندهی هویتی شهر جدید هشت گرد*. *فصلنامه بین‌المللی ساخت شهر*، ۵ (۱۰) و ۱۱، ۱۱-۲۴.
۵. پورجعفر، م.ر.، سادات هاشمی دمنه، ل. (۱۳۹۰). *پدیدارشناسی هویت و مکان در بافت های تاریخی*. *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی*، ۱ (۳)، ۱۱-۲۰.
۶. پوردیهیمی، ش.، نورتقانی، ع. (۱۳۹۲). *هویت و مسکن؛ بررسی ساز و کار تعامل هویت ساکنین و محیط مسکونی*. *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، ۱۴۱، ۳-۱۸.

شماره دوم	مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری	۱۷۸
۷. جوادی، م.، بوداغ، م.، مکانی، و. (۱۳۹۴). درآمدی بر مفهوم هویت محیط انسان ساخت به وسیله مؤلفه‌های مکان، فضا و کالبد. فصلنامه مدیریت شهری، ۴۱ (۴)، ۱۳۹-۱۶۰.
  ۸. چنگیزی، ن.، احمدیان، ر. (۱۳۹۲). بررسی شاخص‌های هویت فضای شهری در بافت تاریخی نمونه موردی: بازار کرمان. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، ۱۱ (۱)، ۵۳-۶۳.
  ۹. حبیب، ف.، نادری، م.، فروزانگهر، ح. (۱۳۸۷). پرسمان تبعی در گفتمان کالبد شهر و هویت. نشریه هویت شهر، ۲ (۳)، ۱۳-۲۳.
  ۱۰. دویران، ا.، کریمی نژاد، م. (۱۳۹۱). هویت و حس تعلق مکانی در فضاهای عمومی جدید الاحداث شهری نمونه موردی: بوستان نهج البلاغه تهران. فصلنامه هویت شهر، ۸ (۱۸)، ۸۱-۹۲.
  ۱۱. دهخدا، ع.ا. (۱۳۳۴). لغت نامه فارسی، تهران: چاپ مجلس شورای ملی.
  ۱۲. رضویان، م.ت.، محمدی، ع.، برغمندی، م.، شمس پویا، م.ک. (۱۳۹۳). ارزیابی هویت محله‌های شهری با سنجش حس تعلق به مکان. نمونه موردی: محله چای بویی شهر گنبد کاووس. پژوهش‌های دانش زمین، ۵ (۱۸)، ۲۷-۳۷.
  ۱۳. سزایی، م.ح.، بهرامی، ف.، مهره کش، ش. (۱۳۹۱). مؤلفه‌های هویت‌بخش محله‌های تاریخی شهر بافت پیرامون مسجد جامع شهر اصفهان. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، ۸ (۲)، ۲۷-۳۶.
  ۱۴. شکویی، ح. (۱۳۸۵). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا: فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیا. تهران: انتشارات گیتا شناسی.
  ۱۵. شماعتی، ع.، پوراحمد، ا. (۱۳۹۲). بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
  ۱۶. عمید، ح. (۱۳۵۲). فرهنگ عمید. تهران: انتشارات جاویدان.
  ۱۷. غراب، ن. (۱۳۹۰). هویت شهری. کرمان: انتشارات سازمان شهرداری ها و دهیاری ها کشور.
  ۱۸. قاسمی اصفهانی، م. (۱۳۹۰). اهل کجا هستیم؟ هویت‌بخشی به بافت‌های مسکونی. تهران: انتشارات روزنه.
  ۱۹. کاشی، ح.، بنیادی، ن. (۱۳۹۲). تبیین مدل هویت مکان-حس مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن نمونه موردی: پیاده راه شهر ری. هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، ۱۸ (۳)، ۴۳-۵۲.
  ۲۰. لطیفی، غ.ر.، فیضی چشمه گلی، ر. (۱۳۹۴). تبیین و ارزیابی شاخص‌های موثر در هویت شهری نمونه موردی: محله نوغان مشهد. پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۲۵-۴۲.
  ۲۱. معین، م. (۱۳۸۴). فرهنگ فارسی معین. تهران: انتشارات ساحل.
  ۲۲. میرمقتدایی، م.، طالبی، ژ. (۱۳۸۵). هویت کالبدی شهر: مطالعه موردی تهران. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
  ۲۳. نصر، ط.، ماجدی، ح. (۱۳۹۲). نگاهی به مقوله هویت در شهرسازی، آرمان شهر، ۱۱ (۳ و ۴)، ۲۶۹-۲۷۷.
  ۲۴. نقی زاده، م. (۱۳۸۶). ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو هویت اسلامی، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی-تفریحی شهرداری اصفهان.

۲۵. نقی زاده، م. (۱۳۹۲). *تحلیل و طراحی فضای شهری*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
۲۶. نوذری، ح.ع.، (۱۳۸۵). نگاهی تحلیلی به روند تحول مفهوم هویت در قالب های سه گانه هویت سنتی، مدرن و پست مدرن، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۷ (۲)، ۱۲۷-۱۴۸.
۲۷. نوفل، ع.ر.، کلبادی، ع.، پورجعفر، م.ر. (۱۳۸۸)، بررسی و ارزیابی شاخص های موثر بر هویت شهری نمونه موردی: محله جلفا. *فصلنامه آرمان شهر*، ۳ (۳ و ۴)، ۵۷-۶۹.

28. Barton, H., Grant, M., & Guise, R. (2003). *Shaping neighborhoods: A guide for health, sustainability and vitality*. London/New York: Spoon Press.
29. Choi, B., Park, J. A., & Lee, H. J. (2016). The development of a measurement method for place attachment and its verification with a housing satisfaction measure: A survey of university students about their homes. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 15(2), 193-200.
30. Clarke, D., Murphy, C., & Lorenzoni, I. (2018). Place attachment, disruption and transformative adaptation. *Journal of Environmental Psychology*, 55(3), 81-89.
31. Gehl, J. (1987). *Life between buildings*. New York, NY: Van Nostrand Reinhold .
32. Hashemnezhad, H., Akbar, A., Heidari, & P., Hoseini, M. (2013). Sense of place and place attachment. *Journal of Architecture and Urban Development*, 3(1), 5-12.
33. Hernández, B., Hidalgo, M. C., Salazar-Laplace, M. E., & Hess, S. (2007). Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27(4), 310-319..
34. Scannell, L., & Gifford, R. (2017). The experienced psychological benefits of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 51(2), 256-269.
35. Turnbull, J., Deuter, M., & Bradbery, J. (2007). *Oxford Advanced Learner dictionary* Oxford, England: Oxford University Press.
36. Ujang, N., Kozlowski, M., & Maulan, S. (2018). Linking place attachment and social interaction: Towards meaningful public places. *Journal of Place Management and Development*, 11(1), 115-129.
37. Wester-Herber, M. (2004). Underlying concerns in land-use conflicts: The role of place-identity in risk perception. *Environmental Science and Policy*, 7(2), 109-116.